

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.37.23>
УДК 316.3 (477)

Михайло ЦЮРУПА

доктор філософських наук, професор
кафедри соціології та філософії
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0003-0464-7939
Email: mvz999@ukr.net

Олексій АНДРЮЩЕНКО

здобувач ступеня доктор філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0009-0008-6638-7312
Email: isweetcherry92@gmail.com

ДУШПАСТИРСЬКА ОПІКА, КАПЕЛАНСТВО, ГУМАНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ВІДМІННОСТІ ІДЕЙНИХ ЗАСАД ТУРБОТИ ПРО ДУШІ ВОЯКІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ідейно-доктринальних відмінностей між трьома основними формами духовно-психологічної підтримки військовослужбовців в умовах сучасної війни: душпастирською опікою (традиційне служіння Церков), військовим капеланством (державна інституція) та гуманітарною діяльністю (світські рухи).

Автори виходять із тези про зростаючу потребу захисту людської душі, попри домінування високотехнологічних систем («дрони», роботизовані комплекси) на полі бою. Війна розглядається як руйнування тілесної організації та виснаження духу. Наводиться думка американських фахівців: «Вояк є збалансованою особистістю, коли у нього є фізичне здоров'я, психічна стійкість та віра в Бога». Якщо медики та психологи опікуються першими двома якостями, то священнослужителі мають право і обов'язок рятувати душі.

Особлива увага приділяється інституту військового капеланства в Україні після ухвалення відповідного Закону, наголошуючи на його важливості, але й критикуючи бюрократичні елементи, що призвели до кадрового дефіциту та зростання кількості випадків самовільного залишення військової частини.

Ключова доктринальна відмінність сформульована так: мета гуманітарних інститутів – «віднайти і зберегти людяне в людині», тоді як мета релігійних структур – «не дати притушити іскру Божу в душі людини». Автор стверджує, що для формування виховного потенціалу та підтримки незламності духу необхідно звернення до Абсолютів. Зрештою, капеланство розглядається як вищий, організований рівень процесу задоволення гострої релігійної потреби вояків, життєво необхідної для збереження «органічної особистості» бійця та досягнення синергії зусиль для перемоги.

Стаття містить аналіз історичного досвіду (Запорізька Січ, США, Велика Британія) та філософських поглядів на гуманізм (Пола Курца, А. Камю, Ж. Дерріди), що дозволяє глибше зрозуміти ідейні засади духовної опіки в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: теологія, місія, етика, доктринальні засади, війна, гуманізм.

Mikhailo TSIURUPA

PhD in Philosophy, Professor,
Professor of the Chair of Philosophy and Sociology,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Oleksii ANDRIUSHCHENKO

Candidate for the Degree of Doctor of Philosophy
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

PASTORAL CARE, CHAPLAINCY, HUMANITARIAN WORK: DIFFERENCES IN IDEOLOGICAL PRINCIPLES OF CARING FOR THE SOULS OF SOLDIERS

Abstract. *The article is devoted to the study of the ideological and doctrinal differences among three main forms of spiritual and psychological support for military personnel in modern warfare: pastoral care (traditional service of the Churches), military chaplaincy (state institution), and humanitarian activity (secular movements).*

The author proceeds from the thesis about the growing need to protect the human soul despite the dominance of high-tech systems ("drones," robotic complexes) on the battlefield. War is viewed as the destruction of the body and the exhaustion of the spirit. The opinion of American specialists is cited: "A soldier is a balanced individual when they have physical health, psychological stability, and faith in God." While medics and psychologists care for the first two qualities, the clergy have the right and duty to save souls.

Particular attention is paid to the institution of military chaplaincy in Ukraine following the adoption of the relevant Law, emphasizing its importance but also criticizing bureaucratic elements that have led to staff shortages and an increase in cases of unauthorized absence (AWOL).

The key doctrinal distinction is formulated as follows: the goal of humanitarian institutions is "to find and preserve the humane in man," while the goal of religious structures is "not to let the spark of God be extinguished in the human soul." The author argues that appealing to Absolutes is necessary for forming educational potential and maintaining an unbroken spirit. Ultimately, chaplaincy is seen as a higher, organized level of satisfying the acute religious needs of soldiers, which is vital for preserving the "organic personality" of the fighter and achieving the synergy of efforts for victory.

The article includes an analysis of historical experience (Zaporizhzhia Sich, USA, Great Britain) and philosophical views on humanism (Paul Kurtz, A. Camus, J. Derrida), allowing for a deeper understanding of the ideological foundations of spiritual care in an armed conflict.

Keywords: *theology, mission, ethics, doctrinal principles, war, humanism.*

Постановка проблеми. Серед несподіваних парадоксів нашого часу виявився такий: чим більше керівники покладаються на переможну роль «дронів» у війні, на рішення роботизованих систем із порадами «мережевих генераторів текстів і зображень», які безпідставно називають ШІ (AI англ. мовою), тим більше постає потреба у захисті самої людини, адже глибоко мудро сказано у сурі 35 Священного Корану: «Хто врятує одну душу, той врятує все людство». Війна – це руйнування тілесної організації і виснаження душі [7].

Альбер Камю у дискусії на сторінках доволі рідко згадуваних «Листів німецькому другові», написаних у розпал Другої світової війни, відповів на власне риторичне запитання: «А що є дух? Ми знаємо лише його протилежність, ім'я якої – вбивство» [4, с. 105].

Може доречним стане ще одне звернення до сурі 35 «Ай Сін» Священного Корану, де засуджено тих, які «вбили душу і сварились щодо неї», «потім жорсточились серця їх: вони точно камінь або ще більш жорстокі» [7]. Характерно, що майже дослівно так написано у Талмуді.

«Вбивство духу» ми конкретизуємо як ту ж саму «Смерть в душі» за назвою твору Ж.-П. Сартра. А жорстокість сердець вилікувати може тільки віра у Божу Благодать. Нещодавно призначений Начальник капеланської служби ЗС України полковник О. Вовкотеча визнав, що війна для нього «стала не лише випробуванням, а ще й більшим пізнанням Бога – серед втрат, болю, братерства» [12].

На рівні звичаєвих встановлень Запоріжжя була укорінена ідея цінності «християнської душі», недоторканість християнських поселень. Чимало запорізьких козаків здобули славу слугуванням шляхетній справі визволення християн з татарського полону, турецької неволі, відбиваючи захоплених бранців зброєю чи здобуваючи для них волю вику-

пом. Полони та неволя калічили, або перевертали живу українську душу.

Українці впродовж трьох сотень років боротьби знали – від ворогів не чекали пощади, мали недовіру до обіцянок припинити бойові дії, отже треба битись до кінця. Вояки сподівались на сакральну силу святочної присяги з цілуванням хреста, або на силу договору, укладеного разом зі священником в церквах [12]. Напрошується майже повна історична аналогія із нападом Московії на Україну під єзуїтським гаслом «З нами Бог», хоча Господь саме з нами, українцями.

Важливою формою існування перших релігійно-гуманітарних настанов для народу і війська ставали молитовні звернення духовних пастирів, зокрема, київських митрополитів. Так поступово утворювався шлях «спасіння душі» людей поєднанням світського та релігійного гуманізму.

Тенденції сьогоденної збройної боротьби між державами демонструють недостатність «стихийного» дотримання людяності та неорганізованих форм захисту людини як конкретної живої істоти – найвищої суспільної цінності.

Невинно зростає кількість жертв серед цивільного населення, а серед них – невинних дітей та жінок, лікарів та священників, старих та молодь – майбутнє людства. Новітні технології на полі бою привертають увагу воєнних спеціалістів перспективами змін полів бою, а ми обрали інший ракурс погляду: відсутність реакції на дегуманізацію збройної боротьби та знаття відповідальності з нападника, бо встановити і довести провину при «відхиленні цілі» дронами та ракетами практично неможливо.

Технічним терміном повністю знімається визнання провини з нападника, адже з'ясувати причини поцілення у храми, лікарні, дитячі садки ніхто не береться. Про душу на покуту та молитву про невинних не йдеться.

Хоча Сартр іронічно ставився до «різновидів» гуманізму у романі «Нудота», натякаючи на їх нереалістичність, але модус «трагічний» гуманізм Камю не можливо ігнорувати у ситуації людини на війні. Академік Мирослав Попович висловився з нагоди 90-річчя свого народження [4], що філософ був «не примиреним до вбивств та підлості «у ім'я добра», не дозволяв виправдовувати зло прогресом, бо тільки служіння людині рятівне для історії» [6].

Сам Камю у есе «Прометей у пеклі» провів різницю між буденністю та героїзмом: «Теперішня людина вірить, що спочатку треба визволити тіло, навіть якщо дух на деякий час і помре. Але дух – чи може він померти на деякий час? Прометей вважав, що можна водночас визволити тіла і душі [5, с. 581]. На фронті боротьби України: медики та парамедики, добровольці рятівних команд бережуть розтерзані тіла, а священнослужителі рятують і лікують душі Божим словом.

Після тривалих дискусій щодо форм участі та душпастирської опіки над українськими вояками, у Збройних Силах затвердились дві форми релігійної опіки: інститут капеланів та продовжені попередні форми делегування різними конфесіями священнослужителів. Вони мали б координуватись із воєнними психологами, рішення про збільшення їхньої чисельності та участі прийнято у Збройних Силах та світськими гуманітарними структурами.

Аналіз літератури і джерел. Функціям та відмінностям різних форм проведення душпастирської опіки вояків присвячені роботи спеціалістів у галузі релігійного виховання: Голови Всеукраїнського християнсько-військового братства Сергія Лисенка, о. Руслана Коханчука, молодого вченого Андрія Мештанова, роботи Михайла Цюрупи [Див. детальн.: 3; 6], фахівців Центру Українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Світлани Кагамлик, Ірини Грабовської. Раніше над цією проблематикою працювали Сергій Здіорук, Володимир Мандрагеля, Мішель Дюбост (Франція) Т. Плоскі (Польща) та інші.

У науково-публіцистичній літературі аналізу ідейно-теоретичних засад гуманітарних рухів у концептуальному плані приділено недостатньо уваги, окрім видань функціонерів цих інституцій, Франсуа Марі Бінйона, Маріон Хафеля, Жака Мерана. Виняток становлять філософські твори Люка Феррі «Людинобог або смисл життя» [10], та деяких інших.

Їхні ідеї перегукуються з міркуваннями А. Камю, Х. Ортеги-і-Гасета, А. Бадью, Ж. Бодрійяра, П. Слоттердайка, С. Цвейга, К. Ясперса стосовно необхідності «компенсації» гуманітарних втрат людства, які виявились у період світових війн і тільки поглиблюються.

Мета дослідження: на основі осмислення тривалої практики духовної підтримки та зцілення духу вояків, виявити доктринальні засади різних форм роботи (душпастирської опіки, капеланства, гуманітарної діяльності), зважаючи на конкуренцію між світськими та релігійними підходами, та наголосити на необхідності синергії зусиль, підпорядкованої принципу звільнення країни від рашистської орди.

Виклад основного матеріалу. Наш підхід до проблеми принципово не описовий щодо діяльності та досягнень гуманітарних інституцій та добровольців, бо ми ставимо питання: яка глибинна мета та гуманістичний смисл роботи священнослужителів із живими реальними людьми різного віросповідання, або ще не навернених до релігійних настанов, чи можлива конкуренція зі світськими офіційними виховними структурами, зокрема у Збройних Силах України?

Крім того, у соціально-філософському плані є необхідним з'ясувати доктринальні відмінності організованого релігійного (капеланство) впливу та світських гуманітарних установ, сотні яких на добровільних засадах працюють у цій ділянці по всьому світу. Річ у тім, що на високому рівні зафіксовані суперечки між Полом Курцем, автором Гуманістичних Маніфестів, та теологічними доктринами спасіння душ Церквами, які загострювались до взаємного заперечення.

Взагалі взаємини між релігійною догматикою та світським вільнодумством були одним із витоків філософії: висловлена слухна думка, що потрібна була колізія суворих приписів Писання, яке вимагало дотримання дисципліни думки і не підлягало обговоренню, та філософськими розмислами сумісності принципів із реаліями життя.

Втрати гуманності не тільки живучі у колективній пам'яті. Вони породжують скепсис і зневіру щодо гуманного ставлення спільноти до свого єдиного неповторного «атому» – людини. Людність по своїй суті є готовністю розділити виклики і тривоги жорстокого світу з іншими у пошуках добра, істини та правди.

Гуманітарні інституції, як би парадоксально не звучало, складають світлу половину соціальних та державних установ у той час, коли на іншій частині світу представлена «бездушна машинерія насильства». Проводячи деяку аналогію із тезою Платона щодо цілісності людини, вкажемо на цілісність людства у «негативному» плані через наявність організацій, чия діяльність спрямована на руйнування духовності людини.

Мислителі ХХ століття нерідко засуджували і діяльність державних захисних установ, бо у спробах «гуманізувати» норози суспільства губилась ідея людності. Між етикою особистості та суспільства виникає антагонізм через різну «оцінку гуманності», людина не може приноситись у жертву будь-якій абстрактній меті, навіть ідеї співчуття, проте спільнота вимагає від неї жертвності, особливо в часи катаклізмів.

Нині, у час важкої боротьби проти російського нападу на Україну, навіть у найгуманніших Товариствах, наприклад, МКЧХ, прийнята ідея «уникнення втручання у державні справи», коли настає час гуманітарної допомоги українським полоненим, але залишається ідея підприємництва та вигоди.

Югославський філософ 90-х років, критик світських гуманітарних державних інститутів за інституціональну залежність (від керівництва всіх рівнів) Іван Ілліч, на форумі волонтерів «Корпусу миру» у Мексиці 1997 р. вказував, що витрати 10 тис. дол. на підго-

товку у США одного волонтера «окупаються» пропагандою американського стилю життя. Йому належить ідея «вільної освіти впродовж всього життя без шкіл» (книга «Безшкільне суспільство» англ. мовою США, 1972). Автор розробляв концепцію деінституалізації гуманітарної турботи про людину.

Базова теза гуманітарного руху «збереження і підняття людяного в людині» пройшла шлях еволюції від морально-філософських поезій епохи Відродження Данте, Боєція до доктринальних настанов Анрі Дюнана, Жана Пікте, діяльності сестер милосердя на чолі з Ф. Найтінгелю. Естафету перейняли структури «Міжнародного комітету Червоного Хреста», «Лікарі без кордонів», «Білі шоломи», «Сині шоломи», «Human right watch» та інші. Розуміння того, що гуманність в людині потрібно формувати, висловлена А. Швейцером у статті «Гуманність»: «Людство не володіє ідеалом гуманності від вічності. Вона прийшла до нього лише з плином часу» [8].

Люк Феррі писав, що делегати гуманітарних рухів у благородній справі допомоги постраждалим і самі піднімаються на вершини духу. На його гадку, висловлену у «Короткій історії думки», завдячуючи цьому людина може сподіватись не на Бога, а на Людину, хоча перша надія зручніша, але друга – ясна та розумна [10]. Вже можна стверджувати, що головна доктринальна настанова гуманітарних інститутів є «віднайти і зберегти людяне в людині», а завдання релігійних інститутів – не дати притушити «іскру Божу в душі людини». Зауважимо, що Жак Дерріда примітив, що атеїстичний та християнський гуманізм однаково походять із «християнського способу мислення» [2].

Дійсно, одним із перших християнських мислителів, який звернувся до страждань людини на війні, був святий Амвросій Медіоланський, який у координації з ідеями Цицерона щодо людинолюбів стверджував, що все ж війни є й такі, які б «не справедливо було б не вести». У свою чергу Цицерон винайшов термін «*Humania*» – людяне ставлення до людини.

Духовними засадами світського гуманізму є філософські принципи та універсальні теоретичні маніфести, серед яких знакове місце посідають «Гуманістичні маніфести» 1933, 1973 і 2000 років, а також їх оновлена редакція 2003 року. Зниження суспільного інтересу до гуманістичних маніфестів та діяльності відповідних академій опосередковано підтверджує тезу Ж. Дерріди про те, що для сучасної людини надійнішим орієнтиром залишаються трансцендентні форми духовної підтримки – віра в Бога, довіра до Його уповноважених представників, зокрема, священнослужителів і військових капеланів, – ніж залежність від секулярних інституцій, регламентованих державними дозволами чи заборонами у сфері допомоги.

Ідейна неоднорідність фундаменту гуманістичних організацій не дає їм змоги використати повністю потенціал «розумного універсального гуманізму», хоча вони об'єднуються під егідою різних Комітетів. Найвпливовіший серед них заснований П. Куртцом у 1976 р., до складу якого увійшли філософи, соціологи та психологи.

Комітет із секулярного гуманізму, який став основою створення у 1984 р. міжнародної Академії гуманізму, поставив завдання дослідження та аналізу гуманістичної думки минулого, пропаганду наукових теорій вирішення проблем людяності. Спроби осмислення їх філософськи у контексті еволюції гуманізму були здійснені французьким філософом (міністром освіти 2002–2004 рр.) Люком Феррі. Серед українських дослідників ці питання розроблялись В.А. Андрущенком та М.М. Михальченком [1].

Аналіз ідейних засад гуманістичних рухів засвідчує, що їх можна визнати типом сучасного вільнодумства з прагненням до монополії на «дієвий гуманізм» та духовність у нових формах і модифікаціях. Комітет Пола Куртца звинувачує духовні інституції у спробах монополізувати право на людяність, вважаючи, що це суто релігійна справа.

В Україні почали святкувати День капелана. У нещодавній день капелана 2025 року 12 жовтня Головнокомандувач Збройних сил генерал О. Сирський однозначно визнав: «У складних умовах війни ви даруєте надію, допомагаєте зберегти людяність і гідність навіть у найтяжчі хвилини, саме капеланське служіння об'єднало представників різних релігійних конфесій» [9].

Окремої уваги заслуговують перші факти переходу священнослужителів УПЦ (Московського патріархату) в ПЦУ (або іншу українську юрисдикцію), про які повідомив майор, кандидат соціологічних наук, Леонтій Никитенко, начальник служби військового капеланства однієї з частин ЗСУ. Він вказав на 13 конфесій, з них 2 мусульманських, 1 єврейська громада месіанського іудаїзму, але в Україні зафіксовано «Укрінформом» понад 90 релігійних конфесій і течій, отже, капеланство не набуло статусу універсальності опіки церков над військовослужбовцями [3]. Однак, на момент фіксації цих фактів, ідейно-доктринальна настанова цих переходів (їхні мотиви та світоглядні зміни) ще не була відома.

Українське капеланство тільки на початковому етапі становлення, тоді як у американській армії за 200 років служіння відбулась кристалізація важливих принципів.

Перший принцип закарбований у головній *мемті* капеланської служби: за Батьківщину і Бога. Релігійна свобода настільки широко трактується, що військовим дозволяється виконувати приписи свої релігії щодо форми одягу під час чергування.

Другий принцип: одним із перших предметів підготовчих капеланських курсів є «Плюралізм», де йдеться про заборону дій на користь своєї номінації.

Третій полягає у тому, що головна *функція* капеланської діяльності – відправлення богослужінь та треб, консультування командирів із релігійних питань. Тобто, суто духовно-організаційна, не політизована і заморалізована.

Якщо звернутись до основ української капеланської служби у Збройних Силах, згідно заяви Олександра Вовкотечі на прес-конференції 13 жовтня, ті включають політично-правові аспекти: «дотримання конституційних прав військовослужбовців», що

не має прямого відношення до Божої справи, а є обов'язком усіх органів управління військами, виховних структур та юридичних служб.

Ця ж лінія простежується у організаційних моментах. Встановлено, що капелани – це фізичні особи з духовною освітою. Вони є священнослужителями зареєстрованої в Україні релігійної організації, пройшли відбір та прийняті на роботу на посади працівників у військових частинах, організаціях ЗС України для задоволення релігійних потреб особового складу.

До військового священика (капелана) висувають вимоги: бути священнослужителем релігійної організації України; рекомендованим керівником чи уповноваженим цієї релігійної організації для здійснення служіння серед особового складу Збройних Сил України; мати не менше, ніж три роки досвіду діяльності священнослужителем; володіти державною мовою. А його кандидатура погоджується з відповідними органами державного управління [6].

Попри критичні та суперечливі моменти в українській справі духовності залишається головне: капеланство є вищим рівнем організованого процесу задоволення релігійних потреб наших вояків, які війна ще більше загострила, що свідчить про важливість для людини задоволення її духовних потреб.

Висновки. Сучасна українська людина, патріот та боєць на фронті і в тилу, не «одномірна». За визначенням філософа Маркузе, для «одномірної людини» головний смисл життя – це матеріальний добробут, комфорт та безвідповідальність щодо соціальних загроз. Натомість «органічна особистість» наділена гідністю, гуманістичною мораллю, духовними цінностями, вірою у Бога і вищу Справедливість. Внутрішню переконаність у незламності духу воїна підтримує священик, делегований із місією від своєї Церкви, або підготовлений державою капелан – військовий священик на посаді керівного складу частин і підрозділів.

Виявлено, що формування системи виховного потенціалу, впливу на найглибші духовні засади воїна неможливе без звертання до Абсолютів, якими є Божественні настанови. Навіть сама проста відповідь воякам на питання «Що нам робити?» – «Нікого не скривджуйте, задовольняйтесь своєю платнею, не кривоприсяжте» Іоанна Хрестителя – має глибокий духовний смисл.

1. Андрущенко В.В., Михальченко М.М. Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне. URL: <http://ukped.com/skarbnichka/732-.html>
2. Дерріда Ж. Цілі людини. Кінець філософії чи трансформації? Київ, 2007. С. 50–65.
3. Деякі священики УПЦ МП міняють юрисдикцію, щоб служити військовими капеланами. *Релігійно-інформаційна служба України (RISU)*. 2024. 04 черв. URL: https://risu.ua/deyaki-svyashcheniki-upc-mp-minyayut-yurisdikciyu-shchob-sluzhiti-vijskovimi-kapelanami_n159550

4. Камю А. Листи до німецького друга. Лист Другий. Міф про Сизифа. *Vsesvit*. 1972. № 8 (170). С. 105–115.
5. Камю А. Прометей у пеклі. Київ: Дніпро, 1989. 581 с.
6. Морально-психологічне забезпечення підрозділів Збройних Сил України. Київ, 2018. 178 с.
7. Попович М. Вічний бунт. *Столичні новини*. 2003. № 40 (285). С. 12–13.
8. Священний Коран. Пер. Українською Українського товариства мусульман. Київ, 2025. 727 с.
9. Склад А. Етика благоговіння перед життям А. Швейцера: філософія доброти і самовдосконалення особистості. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. Том 11. № 1. 2019. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/976>
10. Сирський О. ЗСУ не вистачає капеланів — скільки зараз духовників на фронті. *Новини Live*. URL: <https://mobilizatsiya.novyny.live/zsu-ne-vistachaie-kapelaniv-skilki-zaraz-dukhovnikiv-na-fronti-287280.html>.
11. Цюрупа М.В. Полемологія. Воснознавство: динамічна соціологія війни: монографія. 2-ге вид., допов. Київ: МІЛЕНІУМ, 2025. 244 с.
12. Цюрупа М.В. Філософія актуального права: міжнародного, гуманітарного. Київ: VADEX, 2020. С. 200.
13. Феррі Л. Коротка історія думки. Трактат по філософії для підростаючого покоління. Пер. з франц. Київ: Видавництво Жупанського, 2018. 272 с.

References

1. Andruschenko V.V., Mykhal'chenko M.M. *Humanizm i humanitaryzm: spil'ne i spetsyfichne* [Humanism and humanitarianism: commonalities and differences]. URL: <http://ukped.tsom/skarbnichka/732-.html> (in Ukrainian).
2. Derrida Zh. (2007) *Tsili liudyny. Kinets' filosofii chy transformatsii?* [The Goals of Man. The End of Philosophy or Transformation?]. Kyiv. Pp. 50–65. (in Ukrainian).
3. *Deiaki sviashchenyky UPTs MP miniaut' iurysdyktsiiu, schob sluzhyty vijs'kovymu kapelanamy* [Some priests of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate are changing their jurisdiction in order to serve as military chaplains]. (2024. 04 cherv.). *Relihijno-informatsijna sluzhba Ukrainy (RISU)*. URL: https://risu.ua/deiaki-sviashcheniki-upts-mp-miniaut-iurisdiktsiiu-shchob-sluzhiti-vijskovimi-kapelanami_n159550 (in Ukrainian).
4. Kamiu A. (1972). *Lysty do nimets'koho druha. Lyst Druhyj. Mif pro Syzyfa* [Letters to a German Friend. Letter Two. The Myth of Sisyphus]. *Vsesvit*. № 8 (170). Pp. 105–115. (in Ukrainian).
5. Kamiu A. (1989). *Prometej u pekli* [Prometheus in Hell]. Kyiv: Dnipro. 581 p. (in Ukrainian).
6. *Moral'no-psykholohichne zabezpechennia pidrozdiliv Zbrojnykh Syl Ukrainy* [Moral and psychological support for units of the Armed Forces of Ukraine]. (2018). Kyiv. 178 p. (in Ukrainian).